

İBNÜ'S-SALÂH'IN MÜFTÜ VE MÜSTEFTİNİN UYACAĞI ÂDÂB/KURALLAR HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

Ibn al-Salah's Opinions About the Adab/Rules that Mufti and Counselee Obey

Fatih ÇINAR

Dr. Öğr. Üyesi, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri İslam Hukuku Ana Bilim Dalı, Osmaniye, Türkiye

Assist. Prof., Osmaniye Korkut Ata University Faculty of Islamic Education Department of Basic Islamic Sciences Department of Islamic Law, Osmaniye, Turkey

fatih11982@hotmail.com | <https://orcid.org/0000-0002-5901-3135>

i Makale Bilgisi / Article Information:

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 02.07.2020

Kabul Tarihi / Accepted: 11.11.2020

Yayın Tarihi / Published: 31.12.2020

” Atıf / Cite as: Çinar, Fatih. “İbnü's-Salâh'ın Müftü ve Müsteftinin Uyacağı Âdâb/Kurallar Hakkındaki Görüşleri”. *Mütefekkir* 7/14 (2020), 563-584.
<https://doi.org/10.30523/mutefekkir.849987>

© Telif / Copyright: Published by Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi / Aksaray University Faculty of Islamic Education, 68100, Aksaray, Turkey. Tüm Hakları saklıdır / All rights reserved.

İntihal / Plagiarism: Bu çalışma hakem değerlendirmesinden geçmiş, bir intihal yazılımı ile taranmıştır. İntihal yapılmadığı tespit edilmiştir. This article has gone through a peer review process and scanned via a plagiarism software. No plagiarism has been detected.

İBNÜ'S-SALÂH'IN MÜFTÜ VE MÜSTEFTİNİN UYACAĞI ÂDÂB/KURALLAR HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

Öz

Bu makale, İbnü's-Salâh'ın (ö. 643/1245) müftü ve müsteftinin fetva sırasında uyacağı âdâba dair görüşleri hakkındadır. Âdâb, din ve aklın güzel, hatta gerekli gördüğü söz ve eylemlerdir. Bu sebeple büyük önem arz etmektedir. İbnü's-Salâh, Edebü'l-müftî ve'l-müsteftî adlı eserinde müftünün fetva faaliyeti esnasında uyması gerekli yirmi ilke tespit etmiştir. Müsteftinin uyması gereken on ilke sıralamıştır. Müftü ve müsteftinin dikkate alacağı bu ilke ve kurallar fetva âdâbı olarak isimlendirilir. İbnü's-Salâh, müftünün sorulan soruları cevaplaması gerektiğini belirtir. Müsteftinin ise başına gelen hadiseyi müftüye sorarak öğrenmesi gerektiğini dile getirir. Bu sebeple ilkel olarak müsteftiye soru sormak, müftüye ise bu soruya cevap vermek gibi bir vazife düştüğünü söyler. İbnü's-Salâh'ın fetva âdâbı bağlamında taklid dönemi meselelerini tartışmaya açtığı görülür. Makalenin konusu olan fetva âdâbını sistematik açıdan ele aldığı anlaşılmaktadır. Nakilleri ve değerlendirmeleri dikkate alındığında İbnü's-Salâh'ın fetva âdâbına kıymetli katkılar verdiği söylenebilir. Müsteftî ile ilgili meseleleri bağımsız bir bölüm ve alt başlıklarda ele alması bunun göstergelerinden biri sayılır.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh, İbnü's-Salâh, Müftü, Müsteftî, Âdâb.

Ibn al-Salah's Opinions About the Adab/Rules that Mufti and Counselee Obey

Abstract

This article is about the opinions of Ibn al-Salah (d. 643/1245) about the mufti and his counselee's adab during the fatwa. Adab is the words and actions that religion and reason consider beautiful and even necessary. For this reason, it is of great importance. In his book Edebü'l-müftî ve'l-müsteftî, Ibn al-Salah determined twenty principles that the mufti must obey during fatwa activity. He listed ten principles that his counselee should comply with. These principles and rules, which will be considered by the mufti and his counselee, are named as adab of fatwa. Ibn al-Salah states that the mufti must answer the questions which are asked to him. He expresses that the counselee should learn the eventhe/she confronted by asking the mufti. For this reason, he says that the counselee has the mission of asking questions and mufti has the mission of answering these questions in principle. It is seen that Ibn al-Salah has opened up to discuss the imitation period issues in the context of the adab of fatwa. It is understood that he systematically discussed the adab of fatwa, which is the subject of the article. Considering their transfers and evaluations, it can be said that Ibn al-Salah made valuable contributions to the adab of fatwa. The handling of the issues related to the counselee in an independent section and subtitles is considered an indicator of this.

Keywords: Fiqh, Ibn al-Salah, Mufti, Counselee, Adab.

GİRİŞ

Rasûlullah ve ashâbı fetva meselesine büyük önem vermiş, onları örnek alan tâbiîn ve müctehid imamlar da bu önemin gereği olarak iftâ faaliyetinde bulunmuşlardır. Böylelikle seleften halefe pek çok konu yanında müftü ve müsteftilerin dikkat edeceği kıymetli hususlar tevarüs etmiştir. Fürû-i fıkıh eserlerinde kendisine “Edebü'l-Kadî” başlığı altında yer bulan bu hususlar, usûl-i fıkıh eserlerinde ictihad kısmında ele alınmıştır. Zamanla müstakil

eserler altında ele alınmaya başlanan müftü ve müsteftinin fetva sırasında dikkat edeceği hususları karşılamak üzere *Edebü'l-müftî ve'l-müsteftî, Âdâbu'l-müftî, Âdâbu'l-fetvâ* vb. kavramlar kullanılmaya başlanmıştır.¹

İftâ ve ictihad ehliyeti çerçevesinde şart koşulan vasıfları haiz müftülerin kendilerine sorulan soruları cevaplamak, müsteftî/mukallidin ise başlarına gelen meseleleri bu müftülere sorup öğrenmek gibi bir vazifesi vardır. Bu, her iki taraf için temel ilkedir. Ancak müftü ve müsteftinin sorumluluğu bununla sınırlı olmayıp dikkate alınması gereken daha pek çok mesele olduğunu belirtmek gerekir. Bu meseleler hakkında *Edebü'l-müftî ve'l-müsteftî* adlı eserinde çok değerli bilgiler vererek çeşitli değerlendirmeler yapan İbnü's-Salâh'ın bu alanda saygın bir yeri vardır. Zira *Edebü'l-müftî* literatüründe günümüze ulaşan ilk sistematik eser onun tarafından kaleme alınmıştır. Ondan önce Ebu'l-Kâsım es-Saymerî'ye (ö. 386/996) nispet edilen *Edebü'l-müftî ve'l-müsteftî* adlı bir eser olsa da bu eser günümüze ulaşmamıştır.²

Çalışmamızın konusu, İbnü's-Salâh'ın *Edebü'l-müftî ve'l-müsteftî* adlı eseri bağlamında müftü ve müsteftinin uyması gereken âdâb/kurallar hakkındaki görüşleridir. Bu çerçevede ilgili eser dikkatlice gözden geçirilerek gerekli materyaller toplandı. Konunun tercih edilmesindeki temel sebep İbnü's-Salâh'ın görüşlerinin henüz çalışılmış olmaması ve fetva âdâbının Müslümanların hayatındaki taşıdığı önemdir. Bu eser, fetva sırasında dikkat edilecek âdâb yanında müftüde aranan şartlar, hasletler ve onlarla ilintili pek çok konuyu ihtiva etmektedir. Fakat bu makale çalışmamız, müftü ve müsteftinin uyması gereken kurallarla sınırlandırılmış olduğundan âdâb dışındaki meseleler kapsam dışında bırakılmıştır.

Son zamanlarda makalelerin belli bir sayfayla kısıtlanmış olması ve ele aldığımız konunun *Edebü'l-müftî ve'l-müsteftî* içindeki hacmi dikkate alındığında diğer meselelerin kapsam dışında bırakılması zorunluluk arz etmektedir. Bununla birlikte hedef konumuz olan âdâb, bir diğer ifadeyle iftâ ve istiftâ kurallarıyla doğrudan ilişkisi olduğu görülen kısmî bazı malumatların kapsam dışında bırakılan meseleler içinde tartışıldığını tespit ettik. Bütünlük arz etmesi açısından bu meseleleri, bu kurallarla harmanlayarak değerlendirmeye aldık. Tabiatıyla makalenin hazırlanmasında yer yer diğer âlimlerin görüşlerinden de istifade ettik.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Çoğulu fetâvâ ve fetâvî olan fetva kavramı sözlükte açıklamak anlamında kullanılır. Terim olarak fetva, müftünün fikhî meselenin hükmünü

¹ Osman Bayder, "Hanefi Fetva Usulü Literatürü ve Bedreddin eş-Şuhâvî'nin 'et-Tırâzu'l-Müzheb' Adlı Fetva Usulünün Değerlendirilmesi", *Bilimname* 29 (2015), 212.

² Ebû Zekeriyâ Nevevî, *Âdâbu'l-fetvâ ve'l-müftî ve'l-müsteftî* (Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1988), 13.

bağlayıcılık olmaksızın açıklaması olarak tanımlanabilir.³ Fıkhî bir meselede soru soran sâil-müsteftî, soru sormak istiftâ-suâl, fetvayı veren müftü, fetva verme işlemi iftâ olarak nitelenir.⁴

İctihad ile iftâ arasında yakın bir ilişki vardır. Hatta bu iki kavram birbirinin yerine kullanılmaktadır. Zira iftâ aynı zamanda bir icthad amelîyesidir.⁵ Bu iki kavramın aynı anlamda kullanıldığı, dolayısıyla müftünün, müctehid olması gerektiği yönünde ifadeler olduğu bilinmektedir.⁶ Nitekim aşağıda da geleceği üzere İbnü's-Salâh'ın ifadelerinde de müftü ve müctehidin birbirinin yerine kullanıldığına rastlanmaktadır. Öte yandan icthadın sadece zannî, iftânın ise hem zannî hem de katî şer'î hükümler hakkında cari olması vb. yönlerden aralarında nüans olduğu belirtilmektedir.⁷

Edebin çoğulu olan âdâb kavramı, yapılmasını aklın güzel; dinin gerekli gördüğü söz ve eylemleri ifade eder.⁸ Bu çerçevede *Edebü'l-Âdâbu'l-müftî ve'l-müsteftî* müftü ve müsteftînin iftâ ve istiftâ işlemi sırasında dikkate alınacağı ilke ve hükümleri ihtiva eden eserler için kullanılır.⁹ Söz konusu eserler bu ilke ve hükümler yanında müftüde aranan ehliyet şartları, müftüde bulunması gereken hasletler, fetva vermenin hükmü, fetva vermenin sakıncalı olduğu haller vb. temel meselleri de ihtiva etmektedir. Dilimizde bu tarzda yazılan eserler için fetva âdâbı veya usûlü gibi kavramlar kullanılır.

2. FETVA ÂDÂBI

Soru ve cevabın maksadına ulaşması için uyulması gerekli birtakım kurallar bulunmaktadır. Bu yönden fetva âdâbı hem müftü hem de müsteftî açısından büyük önem arz eder. Fetva veren olması hasebiyle övgü ve yergiye muhatap olanın müftü olduğu, dolayısıyla meselelerin nirengi noktasında onun yer aldığı görülmektedir. Bu sebeple asıl konuya geçmeden önce müftü ve fetvanın önemine dair İbnü's-Salâh'ın değerlendirmelerine temas etmek yerinde olacaktır.

³ Yusuf Karadâvî, *el-Fetvâ beyne'l-indibât ve't-teseyyüb* (Kahire: Dâru's-Sahvâ, 1988), 11; Muhammed Yûsrî İbrâhim, *el-Fetvâ ehemmiyetuhâ, davâbituhâ, âsâruhâ* (Medine: 2007), 30; Muhammed Süleyman Aşkar, *el-Fütyâ ve menâhicü'l-iftâ* (Kuveyt: Mektebetü'l-Menâri'l-İslâmiyye, 1976), 9.

⁴ Ahmet Yaman, *Fetva Usûlü ve Âdâbı* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2017), 20.

⁵ Şamil Dağcı, "Din İşleri Yüksek Kurulu Kararlarına Fetva Konseptinde Bir Yaklaşım", *Diyanet İlmî Dergi* 38/4 (2002), 5; Ahmet Yaman, "Güncel Bazı Örnekleri Bağlamında Fetvada Kaynak ve Yöntem Sorunu", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28 (2009), 8.

⁶ Wael B. Hallaq, "Tarihi Gelişim Sürecinde Sünnî Hukuk Teorisinde İftâ' ve İctihad", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, çev. Şükrü Selim Has, 13 (2002), 357-369; Yaman, *Fetva Usûlü*, 20-21.

⁷ Aşkar, *el-Fütyâ*, 24; İbrâhim, *el-Fetvâ*, 63-66.

⁸ Abdülaziz Bayındır, "Âdâb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/334.

⁹ Fahrettin Atar, "Fetva", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/486-487.

Fetvanın şanının yüce olduğunu belirten İbnü's-Salâh, müftülerin zirvede olduklarını, bu sebeple ümmetin gözbebeği sayıldıklarını dile getirir.¹⁰ “Peygamberlerin meclislerine bakmak isteyen âlimlerin meclislerine baksın.” sözünü bu minvalde zikreder.¹¹ Müftülerin Peygamber makamında olduğunu ihsas ettiren İbnü's-Salâh, fetvanın Allah adına imza atmak gibi bir sorumluluk getirdiğine işaret eder. Görüşünü temellendirme adına, “Âlimler peygamberlerin varisleridir.”¹² rivayetini aktarır.¹³ İbnü's-Salâh, bu sorumluluğun, tabiatıyla risklerin gereği olarak müftünün, ahiretteki hesabını düşünmesini, dolayısıyla buna göre fetva vermesi gerektiğini dile getirir.¹⁴ Bu itibarla ona göre müftü fetvada acele etmemeli, yeri geldiğinde fetva vermekten kaçınmalıdır.¹⁵ Onun zikrettiği, “Fetvaya en cesaretli olanlar ilmi az olanlardır.” sözü bu yöndedir.¹⁶

2.1. Müftünün Dikkate Alacağı Âdâb ve Kurallar

İbnü's-Salâh, “في كيفية الفتوى وآدابها” şeklinde müstakil bir başlık altında müftünün iftâ sırasında dikkat edeceği yirmi husus zikretmiş ve bunlara dönük açıklamalar yapmıştır. Konu olarak birbirine yakın olan birkaç maddenin de birleştirilmesi, bazılarının ise çıkarılmasıyla bu bölümün on iki alt başlık halinde ele alınması uygun görülmüştür. Bu çerçevede müftünün hattı/el yazısı, kâğıdın boyutu vb. meseleler değerlendirmeye alınmamıştır. Zira teknolojinin yaygınlaştığı bu günlerde fetvalar dijital ortamda yazıldığından veya cevaplandığından fetva âdâbının esasından olmayan söz konusu meselelerin güncelliğini yitirdiği görülmektedir. Müellif tarafından zikredilmemesine rağmen tarafımızdan her bir maddenin muhtevasına uygun başlık tespit edilmesi gerekli görülmüştür.

Bu maddelere geçmeden önce İbnü's-Salâh'ın müftü hakkındaki görüşüne -meselelere temel olması açısından- kısa ve öz bir şekilde temas etmekte fayda var. Zira aşağıda da geleceği üzere İbnü's-Salâh müsteftî kısmında mukallid hakkında kısa da olsa açıklamada bulunmuş, ama burada müftü hakkında herhangi bir değerlendirmede bulunmamıştır. Bu bölüm altında müftü hakkında açıklamada bulunmamasında iftâ ehliyeti kısmında ve devam eden fasıllarda açıklamada bulunmuş olmasının etkili olduğu açıktır. İbnü's-Salâh'ın kullanımlarına bakılırsa müftü ve müctehid aynı anlama gelmektedir. Zira o, bu iki kavramı birbirinin yerine kullanabilmektedir.¹⁷ Bu

¹⁰ Ebü Amr İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî ve'l-müsteftî* (Medine-Beyrut: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem-Âlemü'l-Kütübe, 1986), 69-70.

¹¹ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, 74.

¹² Süleyman b. el-Eş'as Ebü Dâvud, *es-Sünen* (Dimaşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009), “İlim”, 1; Ebü İsa Tirmizî, *Sünen* (Şirketü Mektebeti ve Matba'ati Mustafâ el-Bâbî, 1962-1977), “İlim”, 19.

¹³ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, 72.

¹⁴ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, 80.

¹⁵ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, 75.

¹⁶ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, 78.

¹⁷ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, 86-87.

noktada fakih lafzının da aynı anlamda kullanıldığını belirtmek gerekir.¹⁸

İbnü's-Salâh, müftüyü öncelikle müstakil ve müntesip olarak iki kısma ayırır. Daha sonra onda bulunması gerekli İslam, âkil-bâliğ, güvenilir olma, fısktan uzaklık ve ictihad vasıflarını şart olarak sıralar.¹⁹ Müftünün ictihad bağlamında kimi ilmî özelliklere sahip olmasının onu müctehid kılacağını belirtir. İbnü's-Salâh'a göre müctehid müftü, şer'î delillerden şer'î hükümler çıkarabilme ehliyetine sahip olduğundan herhangi bir mezhebi taklid edemez.²⁰ Müctehid müftünün, bir başka âlimi taklid edemeyeceği şeklindeki görüşünü Ehl-i Sünnet'in çoğunluğunun fikrini yansıttığını belirtmek gerekir.²¹ İbnü's-Salâh'ın ifadelerinden açıkça anlaşıldığı kadarıyla başlangıç olarak müftüye fetva vermek gibi bir vazife düşmektedir. Bu özet bilgilerden sonra on iki madde şeklinde hazırladığımız kısma geçebiliriz.

2.1.1. Fetvanın Gayet Açık Olması

İletişimde, bilhassa fetvada amaç mesajın muhataba sağlıklı bir şekilde ulaşmasıdır. İbnü's-Salâh'ın ifadesine göre müftünün cevabı kapalılığı gidecek açıklıkta olmalıdır. Bu sebeple müftü açık ve anlaşılır bir dil ve üslup kullanmalıdır. Ayrıca müftü, soru soranın dilini bilmiyorsa bir tercüman buldurmalı, sözlü yanında fetvayı yeri geldiğinde yazılı olarak da vermeli-dir.²² İbnü's-Salâh, Saymerî ve Ebû İshâk eş-Şîrâzî'ye (ö. 476/1083) atıfta bulunarak yazı bağlamında çeşitli açıklamalar yapar.²³ Fetvada açık ve anlaşılır bir dil kullanmanın soru soranın yanlış anlamasının önüne geçeceğini de vurgulamak gerekir.²⁴

2.1.2. Mutlak Cevap Vermekten Kaçınma

İbnü's-Salâh, soru içinde muhtemel meseleler bulunduğu vakit mutlak cevaptan sakınarak ayrıntılı cevap vermek gerektiğini belirtir. Bu bağlamda sâilin soruyu detaylandırmasının mümkün olduğunu söyler. Onun ifadelerine göre *uzun cevap vermek insanları fücra sürükler* şeklindeki iddialar yerinde değildir.²⁵ Nevevî'nin (ö. 676/1277) de ifade ettiği gibi ulemâ, sâile sorduğundan daha fazla cevap verilmesini müstehap görmüştür.²⁶ "Bir adam ihtarının ne giyebileceğini sordu. Rasûlullah, "Gömlek, sarık, don, bornus; çehrî veya zağferân ile boyanmış bir elbise giyemez. Naleyn (terlik veya sandalet) bulamadığı takdirde mest giysin ve mesti de topukların altına varıncaya

¹⁸ Vehbe Zuhaylî, *Usûlü'l-fikhi'l-İslâmî* (Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1986), 2/1156; Muhammed b. Ali Mekkî, *Davâbitu'l-fetvâ* (İskenderiyye: Dâru'l-Furkân, 1418), 13.

¹⁹ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, 86.

²⁰ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, 86-88.

²¹ Ebû Ali Ukberî, *Risâle fî usûli'l-fikh* (Kuveyt: Mektebetü's-Suûni'l-Fenniyye, 2010), 37; Ebu'l-Abbas Karâfî, *Şerhu Tenkihi'l-fusûl* (Mısır: Şirketü't-Tıbbâ'ati'l-Fenniyyeti'l-Müttehide, 1973), 443.

²² İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, 134.

²³ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, 135.

²⁴ Osman Şahin, *Fetvâ Âdâbı* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016), 125.

²⁵ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, 135.

²⁶ Nevevî, *Âdâbu'l-fetvâ*, 46.

kadar kessin."²⁷ rivayetinde Rasûlullah ne giyileceğini değil ne giyilemeyeceğini izah ederek sorulandan daha fazla bilgi vermiştir. Esasında giyilecek şeyler sınırlı giyilemeyecek şeyler ise sınırsızdır.²⁸ Yine deniz suyunun hükmü sorulmuş, Rasûlullah da "*Denizin suyu temiz, ölüsü de helaldir.*"²⁹ buyurarak cevabı soruya oranla ayrıntılı tutmuştur.³⁰

Yukarıdaki bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla fetvanın kendisinden beklenen maksadı sağlaması gerekir. Bu çerçevede müftünün bir mesele hakkında iki görüş vardır şeklinde tezat iki cevap zikretmesi hususuna temas eden İbnü's-Salâh, böyle bir durumda aslında fetva verilmemiş olacağını dile getirir.³¹ Ona göre bu tür bir cevapla yetinerek müsteftiyi çaresiz bırakmak fetvanın maksadından sapmak anlamına gelir.³² Bu itibarla İbnü's-Salâh, müftünün, soru soranın problemini çözme adına sağlam ve güvenilir görüşle fetva vermesi gerektiğini belirtir.³³

Râcih görüşü bilmenin müftüye vâcip olduğunu dile getiren İbn Âbidîn (ö. 1252/1836) İbnü's-Salâh'a atıfta bulunarak onun değerlendirmelerini be-nimsediğini ihsas ettirir.³⁴ İbnü's-Salâh'a çokça atıf yaptığı görülen Nevevî, râcih görüşü tespit edemeyen müftünün pek çok âlim gibi tevakkuf etmesi gerektiğini söyleyerek ona kısmen muhalefet eder.³⁵ İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350) ise fetva ehliyeti tam olan, ancak o konuda tam bir karara varmayan müftünün sadece ihtilâftan söz etmesinde herhangi bir sakınca olmadığını belirterek müsteftinin sorusuyla yapayalnız bırakılmaması gerektiğini dile getirir.³⁶

2.1.3. Kısa Cevap Verme

Cevabın uzun olması kimi zaman fetvanın anlaşılmasına mâni olabilir. Bu durumda âlimler muhatabın cevabı anlaması adına kısa cevapla yetinmekte sakınca görmemiştir.³⁷ Bu çerçevede İbnü's-Salâh, Mâverdî'den naklen müftünün câizdir veya değildir; haktır veya bâtıldır şeklinde kısa bir cevapla yetinerek gereksiz uzatmalara başvurmaması gerektiğini kaydeder. Zira uzun cevap, kişiyi müftü olmaktan çıkarıp öğretmen konumuna getirir.

²⁷ Muhammed b. İsmâil Buhârî, *Sahih* (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1993), "İlim", 53.

²⁸ Muhammed b. Ebû Bekir el-Cevziyye İbn Kayyim, *İ'lâmu'l-muvakk'în 'an Rabbi'l-âlemîn* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1996), 4/121.

²⁹ Ahmed b. Muhammed Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1995-2001), 12/171; Abdullah b. Abdurrahman Dârimî, *es-Sünen* (Riyad: Dâru'l-Muğnî, 2000), "Tahâret", 53; Ebû Abdullah İbn Mâce, *Sünen* (Beyrut: Dâru'l-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009), "Tahâret ve Sünenühâ", 38.

³⁰ Nevevî, *Âdâbu'l-fetvâ*, 46.

³¹ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, 130.

³² İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, 131.

³³ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, 134.

³⁴ Muhammed Emin İbn Âbidîn, *Mecmûatu resâili İbn Abidîn* (y.y: Dâr Saadet, ts.), 1/10.

³⁵ Nevevî, *Âdâbu'l-fetvâ*, 44.

³⁶ İbn Kayyim, *İ'lâm*, 4/136-137.

³⁷ Şahin, *Fetvâ Âdâbi*, 125.

İbnü's-Salâh'ın aktarımına göre her makamın ona uygun bir sözü vardır ibaresini zikreden Mâverdî sözün uzamasının uygunsuz bir davranış olacağını belirtir. İbnü's-Salâh, Saymerî'den naklen Ebû Hâmid el-Merverrûzî'nin (ö. 362/973) de kısa cevap yöntemiyle fetva verdiğini aktarır. Bu nakilleri değerlendirmeye alarak detaya giren İbnü's-Salâh, aslında evet veya hayır şeklinde çok kısa bir cevapla yetinmenin uygun olmadığını zikrederek söz konusu fakihlerin görüşlerine katılmaz. Buna göre müftü, maksadı sağlayacak bir beyan/açıklama tarzı benimsemelidir. İbnü's-Salâh'ın ifadesine göre şart koşma gibi detay isteyen meselelerde açıklamaya halel getirmeyecek bir üslup önem arz eder. Bu itibarla müftü özellikle de kısas ve recim gibi öldürme cezalarının bağlı olduğu şartları zikretmeli, dolayısıyla çok kısa cevaptan sakınmalıdır. İbnü's-Salâh'ın ifadelerine göre örneğin namaz oyundur gibi bir lafız kullanan biri hakkında müftü, onun kanı helaldir gibi kısa bir cevap vermemelidir. Bunun yerine deliller sabit olur veya bunu ikrar ederse tövbe etmesi istenir tövbe etmez ve söylediğinde ısrar ederse öldürülür demelidir.³⁸ İbnü's-Salâh'ın bu konu hakkında sözü uzatarak çeşitli meselelere açıklık getirdiği görülmektedir.³⁹

İbnü's-Salâh'ın açıklamaları dikkatlice incelendiğinde tek kelimelik kısa cevabı tercih etmemesinin altında fetvanın sâil tarafından yeterince anlaşılmayacağı veya yanlış anlamalara meydan verebileceği şeklinde bir endişenin yattığı görülmektedir. Nitekim yukarıdaki ilk iki madde bağlamında yaptığı değerlendirmeler, bu endişesinde haklılık payı olduğuna hamledilebilir. Öte yandan İbnü's-Salâh'ın kısa cevap tarzına tamamen karşı olduğu şeklinde bir mana çıkarılmamalıdır. Kısa cevabın müftünün açıklamasına zarar vermeyecek ölçüde olması gerekir ibaresi -tek kelimelik olmasa da- yerine göre makul bir ihtisarin olmasında sakınca olmadığını gösterir.

2.1.4. Soruyu Dikkatlice İnceleme

İbnü's-Salâh, sorunun kelime kelime, özellikle sorunun odak noktasını barındıran son kısmının dikkatli bir şekilde incelenmesinin önemine vurgu yapar. Zira soru aslında bir şartla sınırlanmış veya her okuyanın anlayamayacağı hata vb. bir kusur barındırabilir. Ebu'l-Kâsım es-Saymerî'nin uygulaması ve Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1071) nakline atıfta bulunan İbnü's-Salâh, dikkatli bir incelemenin ehemmiyetini teyit eder.⁴⁰ Bütün bu çabalara rağmen müftü, problemi tam olarak anlamamışsa İbnü's-Salâh'ın kaydettiği gibi sâilin soruyu tekrarlamasını ister. Sâil orada mevcut değilse onunla iletişime geçilmelidir.⁴¹ Onun ifadelerinden hareketle müftünün, soru soranın maksadını anlama adına elinden geleni yapması gibi bir sonuç ortaya çıkar.

³⁸ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, 141-142.

³⁹ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, 142.

⁴⁰ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, 137.

⁴¹ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, 150-151.

Zira ayrıntılara ancak bu şekilde ulaşılabilir.⁴²

İbnü's-Salâh'ın tesâhül⁴³ çerçevesinde yaptığı açıklamalar dikkate alındığında, soruyu dikkatlice incelemenin önemi daha anlaşılır bir hal alır. Zira fetvaya gerekli önemin verilmemesi hem müftünün hem de diğer insanların dalalete düşmesine neden olabilir. İbnü's-Salâh, müftülerin tesâhül nedeniyle meşrû olmayan çeşitli hilelere başvurduklarını dile getirir.⁴⁴ Bu itibarla müftü, acele etmekten kaçınarak ağırbaşlılıkla hareket etmelidir.⁴⁵ Nitekim İbnü's-Salâh'ın başka bir bahiste İbn Mes'ûd'a (ö. 32/652-53) dayandırdığı "Kendisine sorulan her meselede fetva veren delidir." sözü acele ile meşrû olmayan hilelere tevessül etmektense yerine göre cevaptan imtina etmeyi salık vermektedir.⁴⁶

2.1.5. Müftünün Sabırlı ve Anlayışlı Olması Gerekir

Sabır ve anlayış sahibi olmak müftü için büyük önem arz eder. İbnü's-Salâh, müsteftinin anlayış ve sabırdan yoksun olabileceğini, bu durumda müftüye son derece sabırlı ve yumuşak olmak gibi bir görev düşeceğini belirtir. Ona göre bu olumlu tavrın eciri çok olduğundan bilhassa müftü için büyük bir ehemmiyet taşır.⁴⁷ Bu ifadelerden anlaşıldığına göre sâilin olumsuz tutum ve sözlerine rağmen itidalden ayrılmamak ve sakin kalabilmek hakikatın izharına yardımcı olacaktır.

2.1.6. Ehil Olan Birine Danışma

İbnü's-Salâh, müftünün yeri geldiğinde öğrencisi gibi kendisinden daha düşük seviyede, ama ehil bir âlime, yazdığı fetvayı okuyarak ona danışmaktan geri durmaması gerektiğini belirtir. Ona göre böyle davranmakla hem bereket elde etmiş hem de Rasûlullah ve selef-i salihin yolunu takip etmiş olur. Zira İbnü's-Salâh, cevapta sâilin yanlış anlamasına sebebiyet verecek bir yön/şayia bulunabileceğini, istişarenin bu kusurun ortadan kalkmasına yardımcı olabileceğini vurgular.⁴⁸ İbnü's-Salâh'ın kendisinden önemli oranda istifade ettiği görülen Hatîb el-Bağdâdî, "İş hususunda onlarla istişare et!"⁴⁹ âyetini naklederek Rasûlullah ve sahabenin istişareye verdiği önemi zikreder.⁵⁰ İbnü's-Salâh'ın nakline göre Hz. Ömer (ö. 23/644) bir soruyla karşılaştığında Bedir ehline danışmadan cevap vermezdi.⁵¹ Aynı şekilde Hz. Ömer'in ashabın

⁴² Yaman, *Fetva Usûlü*, 241.

⁴³ Tasâhül, fetvanın gereğini yerine getirmeyecek ölçüde gevşeklik yapmak olarak nitelenebilir. Bk. Muhammed Cemaleddin Kâsimî, *el-Fetvâ fi'l-İslâm* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1986), 76.

⁴⁴ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, 111.

⁴⁵ Yaman, *Fetva Usûlü*, 231.

⁴⁶ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, 75.

⁴⁷ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, 135.

⁴⁸ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, 138.

⁴⁹ Âl-i İmrân, 3/159.

⁵⁰ Ahmed b. Ali Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh ve'l-mütefakkîh* (Riyad: Dâru İbni'l-Cevzî, 1996), 2/390.

⁵¹ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, 75-76.

en küçüklerinden olmasına rağmen İbn Abbas'la istişare etmesini de bu minvalde zikredebiliriz.⁵²

2.1.7. Fetvada Tevazu Dili Kullanma

Zamanın değişmesiyle kavramlar ve onlara yüklenen anlamların da değişeceği yadsınamaz bir gerçektir. İbnü's-Salâh'ın Saymerî'den nakli ve daha sonra yaptığı değerlendirme bunun güzel bir misalidir. Şöyle ki seleften kimi âlimler, fetvayı verdiği sırada doğru Allah'tan yanlıştır şeklinde bir söz kullanırlar. Yalnız ilerleyen zamanlarda bu vb. şekilde bir lafzı fetvada kullanmak soru soranın kalbinde müftünün cevabı tam olarak bilmediği gibi bir şüphe oluşmasına neden olabilir. Bu sebeple müftünün cevap bende veya onu biliyorum şeklinde muhataba güven veren bir ifade kullanmasında herhangi bir sakınca yoktur.⁵³

2.1.8. Bazı Zikirler Okuma

İbnü's-Salâh, fetva sırasında bazı zikirler terennüm etmenin önemine vurgu yapar. Kendisinin kaydına göre Mekhûl (ö. 112/730) ve Mâlik (ö. 179/795) "لا حول ولا قوة إلا بالله" demedikçe fetva vermezdi. Bu itibarla fetva sırasında bazı zikirler okumanın müstehap olduğunu ifade eden İbnü's-Salâh "سبحانك لا علم لنا إلا ما علمتنا إنك أنت العليم الحكيم" "أعوذ بالله من الشيطان الرجيم" gibi zikirleri bu yönde sıralar.⁵⁴ Zikrin gönül rahatlığı ve huzur sağlaması gibi faydaları dikkate alındığında ehemmiyeti daha anlaşılır bir hal alır. Abdestli bulunma da bu yönde değerlendirilmelidir.⁵⁵

2.1.9. Fetvanın Delilini Zikretmek

İbnü's-Salâh, soru sorana cevap verirken hüccetin açık bir nas olması halinde onu zikretmenin sakıncası (münker) olmadığını belirtir. Bu bağlamda bazı sorulara âyet ve hadislerle nasıl cevap verilebileceğine dair örnekler zikreder. Hakkında nas olmayan ve kıyas vb. bir delille ulaşılan fetvanın delilini zikretmenin gerek olmadığını dile getirir.⁵⁶

İbnü's-Salâh'ın Saymerî'den yaptığı nakle göre hakkında nas olmayan yani icthadî konuların müphem ve kapalı olması halinde hüccet zikretmek güzeldir. İbnü's-Salâh yerine göre müftünün dikkat çekici ve tesirli olması için bu konuda Müslümanlar icmâ etti veya bunun hilafına bir görüş bilmiyorum vb. söz zikrederek fetvada vurgulu bir dil kullanmak gerektiğini belirtir. Maslahat ve şartlar elverdikçe bu vb. lafızların kullanılabilmesine vurgu yapar.⁵⁷

Müteahhirûn dönemde delil ve illet zikretmenin ayıplanan bir tasarruf

⁵² İbn Kayyim, *l'âm*, 4/197.

⁵³ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, 139-140.

⁵⁴ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, 140-141.

⁵⁵ Yaman, *Fetva Usûlü*, 229.

⁵⁶ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, 151.

⁵⁷ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, 152.

olduğu zikredilmiştir.⁵⁸ Açık bir ifade kullanmasa da İbnü's-Salâh'ın sözlerinden de böyle bir algının toplumda olduğu anlaşılmaktadır. Zira o -yukarıda da geçtiği gibi- delili zikretmenin münker olmadığını ifade etmiştir. Münker olmadığı ifadesi aslında kimilerine göre münker olduğu ve bunun ayıplandığını ihsas ettirmektedir.

Delil yanında fetvanın hikmetinin ve maslahatının da zikredilmesi müsteftinin gönül huzuruyla fetvayı almasını sağlar.⁵⁹ İslam, bilhassa fıkıh hakkındaki ön yargıların giderek arttığı gözlenen muasır dönemde müftü, müsteftiyi ikna etme adına elinden geleni yapmalıdır. Bu itibarla pek çok faydası olan delil zikretme meselesi ihmal edilmemelidir.⁶⁰ Şahin'in günümüzde yazılan fetva kitaplarında genel olarak delil zikredildiğini belirtmesi⁶¹ sevindirici bir gelişme olmakla birlikte aksi yönde tutum sergileyenler olduğunu da söylemek gerekir.

2.1.10. Fetvayı Cevaplama Öncelik Hakkı

İbnü's-Salâh, ilk fetva isteyenin öncelik hakkı olduğunu söyler. Öte yandan müsteftinin kadın ve yolcu olması durumunda onlara öncelik vermenin câiz olduğunu belirtir. Onun kaydına göre birkaç kadının fetva istemesi halinde onlara öncelik vermek daha önce fetva isteyenlerin haklarının zayıf olmasına sebebiyet vereceğinden bu durumda sıralamaya göre hareket etmek ya da kura çekmek gerekmektedir. Yine onun kaydına göre kadına veya yolcuya öncelik hakkı ancak bir fetva hususunda tanınır.⁶²

2.1.11. Müftünün Fetvada Doğruluktan Sapmaktan Kaçınması

İbnü's-Salâh, müftünün doğruluktan saparak hakikatten uzaklaşma tehlikesi karşısında uyanık ve dikkatli olması gerektiğini belirtir. Doğruluktan sapmanın çeşitli yönleri olduğunu vurgulayarak müftünün, soru soranın lehine olan meseleleri cevapta zikretmesine karşılık aleyhine olan meseleleri zikretmemesini bu cihette örnek olarak verir. Bu çerçevede müftünün soruyu cevaplama sırasında müsteftiyi problemden kurtarma adına delil zikretmesinin doğru olmadığını dile getirir. İbnü's-Salâh'ın ifadelerine göre müftü böyle bir tavır yerine müsteftinin lehine ve aleyhine olan durumları birlikte değerlendirerek hakikati anlayabildiği oranda ona cevap bildirmelidir.⁶³

Hakikati gizleyenler hakkında vârit olan naslar bunu gerektirmektedir.⁶⁴ Bundan ötürü Karâfî'nin ifade ettiği gibi müftü, kınanma ve yerilme gibi

⁵⁸ İbn Kayyim, *İ'lâm*, 4/139.

⁵⁹ Yaman, *Fetva Usûlü*, 249.

⁶⁰ Aşkar, *el-Fütyâ*, 75.

⁶¹ Şahin, *Fetvâ Âdâbı*, 130.

⁶² İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, 153.

⁶³ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, 153.

⁶⁴ Celâleddin Suyûtî, *Edebü'l-fütyâ* (Kahire: Dâru'l-Afâki'l-Arabiyye, 2007), 68.

bir durumdan etkilenmeden hakikati dosdoğru söylemelidir.⁶⁵ Bununla birlikte müftünün, fetvanın muhtemel sonuçlarını düşünerek ihtiyatlı davranması bu kabilden değerlendirilmemelidir.⁶⁶ Zira Kitap, Sünnet ve sahâbiler olası sonuçların dikkate alınması meselesinde hemfikirdir.⁶⁷

2.1.12. Kelamî Konularda İhtiyatlı Davranmak

İbnü's-Salâh, kelamî konularda bir soru sorulması halinde müftünün ayrıntıya girmemesi gerektiğini belirtir. Ona göre insanların bu hususlarda gereğinden fazla yoğunlaşması engellenmeli, sadece imanî konuları mütalaa etmelerine izin vermelidir.⁶⁸ İbnü's-Salâh, kelamî konularda tafsilatı Allah'a havale etmek gerektiğini belirtir. Onun kaydına göre mezhep imamı ve fakihlerin önde gelenleri bu yöntemi benimsemiştir. Nitekim İbnü's-Salâh, Hz. Ömer'in, kelamî meselelere dalarak istikametten sapan birini cezalandırdığını ifade eder.⁶⁹ İbnü's-Salâh'ın nakline göre Saymerî, vazifeli müftülerin kader-kaza ve halku'l-Kur'an gibi konularda fetva vermesinin uygun olmadığı hususunda fetva ehli âlimlerin icmâi olduğunu dile getirmiştir.⁷⁰

2.2. Müsteftînin Dikkate Alacağı Hükümler ve Kurallar

İbnü's-Salâh, "القول في صفة المستفتي وأحكامه وآدابه" başlığı altında öncelikle müsteftî hakkında kısa bir açıklama yapmış daha sonra onun uyması gereken ahkâm ve âdâba dair on madde sıralamıştır. Müsteftî ve mukallidi fetva verecek düzeyde ilmi olmayan yani müftü mertebesinde ulaşamayan insan olarak nitelendiğini belirtmiştir. İbnü's-Salâh'a göre taklid, birinin sözünü delilini bilmeksizin almak demektir. Bu sebeple mukallid, bir mesele ile karşılaştığında onu müftüye sorarak hükmünü öğrenmelidir.⁷¹ İbnü's-Salâh, başka bir bağlamda, mukallidin delil öğrense dahi fetva veremeyeceğini dile getirerek onun konumunu açıkça tayin etmiştir.⁷²

İbnü's-Salâh, mukallidin durumunu açıkça ifade etmiş olsa da başına gelen hadiseyi sormasının hükmünü sarih bir şekilde belirtmemiştir. Karâfi, mukallidin yeni bir mesele ile karşılaşması halinde fetva istemesinin vâcip olduğunu dile getirmiştir.⁷³ Buna göre müsteftînin öncelikli ve temel görevinin başına gelen hâdisenin fetvasını sorup öğrenmek olduğu görülmektedir.

⁶⁵ Ebu'l-Abbas Karâfi, *el-İhkâm fî temyîzi'l-fetâvâ 'ani'l-ahkâm ve tasarrufâtü'l-kâdî ve'l-imâm* (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1995), 225.

⁶⁶ Yaman, *Fetva Usûlü*, 195; Orhan Çeker, "İftâ ve Bir Fetva Defteri Örneği", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6 (1996), 37.

⁶⁷ Mehmet Selim Aslan, "İctihad ve Fetva Faaliyetlerinde Olası Sonuçların Dikkate Alınması (İ'tibâru'l-Meâlât)", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 27 (2016), 184-189.

⁶⁸ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, 153.

⁶⁹ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, 154.

⁷⁰ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, 156-157.

⁷¹ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, 157-158.

⁷² İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, 103.

⁷³ Karâfi, *Şerhu Tenkîh*, 443; Fahrettin Atar, "İftâ Teşkilâtının Ortaya Çıkışı", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3 (1985), 45.

Zira soru sormak ilmin yarısıdır sözü bunu gerektirir.⁷⁴ Hatîb el-Bağdâdî'nin müsteftinin bulunduğu yerde müftü bulunmadığı takdirde yolculuk yaparak müftünün bulunduğu civar bir bölgeye gitmeyi gerekli görmesi vucûbiyetin boyutlarını göstermesi bakımından dikkat çekicidir.⁷⁵

İbnü's-Salâh'ın, müsteftî hakkında zikrettiği on madde Müftünün Dik-kate Alacağı Âdâb ve Kurallar kısmında zikredilen gerekçe ve nedenlerle kısmî tasarrufa tabi tutulmuştur. Buna göre on maddeden, muhteva açısından birbirine yakın olan meseleler ya birleştirilmiş ya da arka arkaya ele alınarak bu bölüme sistematik bir görünüm kazandırılmaya çalışılmıştır. Bunun sonucu olarak bu kısım sekiz alt başlık olarak düzenlenmiştir. Söz konusu tasarrufa rağmen yine de İbnü's-Salâh'ın tertip ve muhteva açısından maksadları korunmaya çalışılmıştır. Bu alt başlıklar ve onların değerlendirilmesi şu şekildedir:

2.2.1. Müsteftinin Müftü Hakkında Araştırma Yapması

Müsteftinin fetva isteyeceği müftü hakkında yeterli araştırma yapmakla mükellef olduğunu ifade eden İbnü's-Salâh, her ilim sahibine soru sorulamayacağını belirtir. Ancak insanlar arasında fetvaya ehil olduğu hususunda tevâtür ve şöhret oluşan müftüler hakkında araştırma yapmaya gerek olmadığını belirtir.⁷⁶ Fetvaya ehil birkaç âlim bulunması halinde bu müftülerin güvenilirlik, ilim ve vera açılarından haklarında araştırma yapıp yapmama konusunda iki görüş bulunduğunu dile getirir. Ona göre araştırma yapmayı gerekli görmeyen birinci görüş, esah ve zâhirdir. İbnü's-Salâh, araştırma yapmamakla birlikte müsteftinin en güvenilir müftüyü öğrendiği vakit onun görüşünü alması gerektiğini söyler.⁷⁷ Soru soranın iki veya daha fazla ehil müftü bulunması durumunda soru sorma hususunda muhayyer olduğu şeklindeki İbnü's-Salâh'ın da zikrettiği görüşün aynı zamanda cumhurun fikrini yansıttığı belirtilmektedir.⁷⁸ Buna göre İbnü's-Salâh'ın cumhura muvafakat ettiği ifade edilebilir.

İbnü's-Salâh'ın ilimden önce güvenilir olmayı tercih sebebi olarak zikretmesi müftüde bulunması gerekli ehliyet şartları arasında sika/güvenilir olmayı şart koşmasıyla doğru orantılıdır. Diğer yandan en bilgili olmayı veradan önce zikretmesi savaşta, yargıda, namazda vb. önemli meselelerde en bilgili olan şahsın diğerlerine öncelenmesi fikriyle uyum gösterir. Dolayısıyla fetvada da en bilgili olanın tercih edilmesi evla olacaktır.⁷⁹ İfadeleri dikkate alındığında İbnü's-Salâh'ın araştırmaya yüklediği mana yüzeyseldir. Zira

⁷⁴ Karadâvî, *el-Fetvâ*, 47.

⁷⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh*, 2/375-376.

⁷⁶ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, 158.

⁷⁷ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, 159-160.

⁷⁸ Abdülkerim b. Ali Nemle, *el-Mühezzeb fî 'ilmi usûli'l-fikhi'l-mukâran* (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1999), 5/2399.

⁷⁹ Karâfî, *Şerhu Tenkîh*, 443.

müftünün fetvaya ehil olduğu hususunda tevatür veya şöhret oluşmasını şart koşması araştırmanın bizzat müftünün ehliyeti bağlamında değil, toplum nazarındaki itibarı hakkında olduğunu göstermektedir. Bu da ilim ve adalet olarak nitelenebilir.⁸⁰

2.2.2. Hayatta Olmayan Âlimi Taklid Etmek

İbnü's-Salâh'a göre hayatta olmayan bir âlimi taklid etmekte herhangi bir problem yoktur. Çünkü bir âlimin vefatı mezhebin vefatı anlamına gelmez. Nasıl ki bir hüküm verilmeden önce ölen şahidin şehadeti o hükmün verilmesine mâni değilse müftünün hayatta olmaması fetvasının alınmasına mâni değildir.⁸¹ Vakıa dikkate alındığında taklid edilen âlimlerin hayatta olmadığı görülür. Buna göre İbnü's-Salâh'ın ifadelerinin ittifakla kabul edildiği söylenebilir.

2.2.3. Müstefînin Fetvada Mezhep Bağlılığı

Avamdan birinin, diğer bir ifadeyle mukallidin dilediği mezhebi seçip seçemeyeceği, dahası sahâbe ve tâbiûnu taklid edip edemeyeceği hususunda çeşitli tartışmalar yaşanmıştır.⁸² İbnü's-Salâh bu konuda iki temel görüş bulunduğunu söyler. Birinci görüşe göre müstefî delil bilmediğinden aslında mezhep sahibi sayılmaz. Bu itibarla istediği mezhepten fetva isteyebilir. İbnü's-Salâh'ın hak dediği ikinci görüşe göre mukallid hangi mezhebe bağlı olduğuna inanıyorsa bu inancın gereği olarak o mezhebin görüşleri kendisi için tercihe şayan olur. Sarih bir şekilde anlaşıldığı gibi İbnü's-Salâh'a göre Şâfiî mezhebi müstesibi bir müstefînin Hanefî bir âlimden fetva istemesi uygun olmaz.⁸³

Meseleyi detaylandırdığı görülen İbnü's-Salâh, ilk görüşün kaynağının selef olduğunu belirtir. Zira onlar ilk asırlarda dilediği âlimin görüşünü alırdı. Onun ifadelerine göre bu durum, müctehid mertebesine ulaşmayan her insanı, nefesine hoş gelen ruhsatları alma fikrine sürükleyebileceğinden, hatta bu insanların haram ve helali tercih de muhayyer kalacağından tekâlif/kulun dini sorumluluğuna zarar verir. Bir diğer ifadeyle insanın dini yükümlülüğü işlevini yerine getirmemiş olur.⁸⁴ Bu konuda Gazzâlî (ö. 505/1111)de benzer ifadeler kullandığından⁸⁵ İbnü's-Salâh'ın Gazzâlî vb. fakihlerin görüşüne mu-

⁸⁰ Muhammed Hudarî, *Usûl'l-fikh* (Mısır: el-Mektebetü't-Ticâreti'l-Kübra, 1969), 382; Aşkar, *el-Fütyâ*, 59.

⁸¹ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, 160-161.

⁸² Ebû Zeyd Abdullah Debûsî, *Takvîmu'l-edille fi usûli'l-fikh* (Beyrut: Dâru'l-Kütüb'l-İlmiyye, 2001), 256; Alaeddin Muhammed Semerkandî, *Mizânü'l-usûl fi netâici'l-ukûl* (Devha: Matâbi'u'd-Devha'l-Hadîsiyye, 1984), 481-482.

⁸³ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, 161.

⁸⁴ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, 161-162.

⁸⁵ Bk. Ebû Hâmid Gazzâlî, *el-Mustasfâ min 'ilmi'l-usûl* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1997), 2/469.

vafakat etiği söylenebilir. Aslında bu fikir sadece Şâfiî fakihlerle sınırlı değildir. Nitekim İbn Nüceym (ö. 970/1563)⁸⁶ ve İbn Âbidîn⁸⁷ gibi fakihler de benzer ifadeler kullanarak mukallidi keyfi tutum ve davranışlardan sakındırmaya çalışmışlardır. Yaman'ın kaydına göre Hanefî fakihlerin Şâfiî mezhebine geçen cezalandırılır şeklinde bir ibare zikretmeleri aynı hassasiyetin bir sonucudur.⁸⁸ Şâfiî mezhebine geçen cezalandırılır ifadesi tartışmaya açık olsa da dinin oyun ve eğlence haline gelmemesi açısından pek çok fakihin aynı hissiyata sahip olduğu söylenebilir.⁸⁹

İbnü's-Salâh, bu durumda özetle şöyle bir yol önermektedir: Belli bir mezhebe tâbi olmak isteyen kişi nefsi arzularına sarılmamalı, dahası babasından gördüğü mezhebe bağlı olması gerektiği düşüncesini ve sahabîlerin görüşlerine bağlanma fikrini bir kenara koymalıdır. Zira Ebû Hanîfe (ö. 150/767) ve Mâlik (ö. 179/795) gibi fakihler sahabîlerin görüşlerini alarak usûl ve furû cihetinden fıkıhı geliştirmiştir. Onlardan sonra gelen İmam Şâfiî onların görüşlerini araştırmış, eleştirmiş ve onlardan racih olanı diğerlerinden ayırarak tercih etmiştir. Şâfiî'den (ö. 204/820) sonra bunları yapacak düzeyde bir fakih gelmediğinden tâbi olunması ve taklid edilmesi evla olan mezhep Şâfiî mezhebidir.⁹⁰

Bir anlamda mezhebine davette bulunan İbnü's-Salâh'ın değerlendirmeleri müstakil müctehidler yani mezhep imamları devrinin İmam Şâfiî asrıyla son bulduğu şeklindeki kendi kaydına dayanmaktadır.⁹¹ İnsanları mezhebine yönlendirmesi müntesip müftülerin insanları kendi mezheplerine davet edebileceği zikriyle uyum arz eder.⁹² Yani diğer bir ifadeyle İbnü's-Salâh yazdığı ifadenin gereğini bizzat kendisi uygular. İmam Şâfiî'yi daha önce yaşamış olan Ebû Hanîfe ve Mâlik'ten evla addeden İbnü's-Salâh'ın İmam Şâfiî'nin muasırı Ahmed b. Hanbel'i (ö. 241/855) zikretmemesi manidardır. Zira kendi kıstasına göre evla olan âlim en son yaşaması sebebiyle Ahmed b. Hanbel olması gerekirdi. Nitekim Hanbelî İbn Hamdân (ö. 695/1295), İbnü's-Salâh'ın cümlelerini olduğu gibi kaydederek bu durumda son mezhep imanı olması hasebiyle Ahmed b. Hanbel'in evla fakih olduğunu belirtmektedir.⁹³

İbnü's-Salâh'ın tavrı, mezhep imamları devrini bizzat İmam Şâfiî asrıyla sonlandırarak Ahmed b. Hanbel'i daha sonra yaşaması hasebiyle kapsam dışında değerlendirmesi şeklinde anlaşılabilir. Ya da İbnü's-Salâh, İmam Şâfiî'den sonra onun mertebesinde bir fakih gelmediği -yukarıda zikri geçen-

⁸⁶ Zeynüddin İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik şerhu Kenzi'd-dakâik* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1997), 6/446.

⁸⁷ Muhammed Emin İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr 'alâ'd-Dürri'l-muhtâr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1992), 4/80.

⁸⁸ Yaman, *Fetva Usûlü*, 56.

⁸⁹ Takıyyüddîn İbn Teymiyye, *el-Fetâva'l-kübrâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1987), 3/205.

⁹⁰ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, 162-164.

⁹¹ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, 93.

⁹² İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, 91.

⁹³ Ahmed İbn Hamdân, *Sıfatu'l-fetvâ ve'l-müftî ve'l-müsteftî* (Dımaşk: el-Mektebü'l-İslâmî, 1380), 74.

savında hareketle Ahmed b. Hanbel'i yetersiz gördüğü şeklinde yorumlanabilir. Nitekim Taberî'nin (ö. 310/923) böyle bir tavır içinde olduğu, hatta Ahmed b. Hanbel'i fakih olarak değil muhaddis olarak gördüğünden *İhtilâfu'l-fukahâ* adlı eserinde onun görüşlerine yer vermediği müsellemdir.⁹⁴ Bu nedenle Hanbelîler'in gadrine/zulmüne uğradığı da kaydedilmektedir.⁹⁵

Keza İbnü's-Salâh'tan çokça istifade etmesine rağmen müstakil müctehidler devrinin İmam Şâfiî asrıyla son bulduğu şeklindeki fikre karşı çıktığı görülen İbn Kayyim el-Cevziyye müstakil müftülerin her asırda bulunabileceğini dile getirir. Görüşünü, "Yüce Allah bu ümmet için her yüzyılın başında dinlerini yenileyecek bir âlim gönderir."⁹⁶ hadisi ve Hz. Ali'nin, "Yeryüzü Allah'ın hüccetlerini kaim kılacak âlimlerden hali olamaz." sözüyle temellendirmeye çalışır.⁹⁷ Buna göre İmam Şâfiî'den sonra da müstakil müctehid geldiğini ihsas ettiren İbn Kayyim el-Cevziyye'nin tâbi olunması evla olan mezhebin Şâfiî mezhebi olduğu şeklindeki İbnü's-Salâh'ın görüşünü yerinde bulmadığı aşıkardır.

Görüşlerin tartışılması ışığında tek mezhebe bağlılığın şart olduğunu ileri süren görüş hakkında şer'î bir delil bulunmadığı rahatlıkla söylenebilir.⁹⁸ Ancak maslahat ve zaruret ilkesi dikkate alındığında bir mezheple iktifa etmek isabetli bir yaklaşım olacaktır. Nitekim mukallidlerin çoğunun gerçek anlamda mezhep müntesibi olma vasıflardan uzak olduğu da yadsınamaz bir gerçekliktir. Mukallidin belirli bir mezhebi taklid etmesine mâni olmanın da birtakım sıkıntılara yol açacağı malumdur. Bu itibarla İbnü's-Salâh'ın dillendirdiği görüşünü hem makul hem de âlimlerin çoğunun görüşünü yansıttığı ifade edilmelidir. Öte yandan onun ve diğer fakihlerin kendi imamlarını evla kabul etmeleri mezhep taassubu olarak nitelendirilemez. Kendisini hoşgörüsüzlük ve düşmanlık şeklinde gösteren mezhep taassubu, fitne ve tefrikaya yol açması gibi yönlerden bu tavrın ötesinde bir duruma karşılık gelmektedir.⁹⁹

2.2.4. İki Fetvanın Teâruz Etmesi

İbnü's-Salâh, iki fetvanın teâruz etmesi durumunda şu beş farklı ihtimalin bulunduğunu zikretmiştir: 1- Zor ve ağır görüşü almak daha uygundur.

⁹⁴ İzzeddîn İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târîh* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1987-2003), 7/9. İmâdüddin İsmâil Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar fi târihi'l-beşer* (Kahire: el-Matba'atü'l-Huseyniyyeti'l-Mısıriyye, 1907), 2/71.

⁹⁵ Ahmed b. Ali Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd* (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2001), 2/551; Ebû Nasr Tâceddîn Abdulvehhâb b. Ali Sübkî, *Tabakâtu's-Şâfi'iyyeti'l-kubrâ* (Dâru Hicr: Kahire, 1992), 3/124.

⁹⁶ Ebû Dâvud, "Melâhim", 1; Ebu'l-Kâsım Süleyman Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat* (Kahire: Dâru'l-Harameyn, 1995), 6/323; Muhammed Hâkim en-Nisâbüri, *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2002), 4/567.

⁹⁷ İbn Kayyim, *İ'lâm*, 4/164.

⁹⁸ Hayreddin Karaman, *İslam Hukukunda İctihad* (İstanbul: İFAV Yayınları, 1996), 210.

⁹⁹ Mezhep taassubu hakkında bk. Hayreddin Karaman, *İslâm Hukuk Tarihi* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2004), 240-241.

Zira hakikat ağırdır. 2- Kolayı almak gereklidir ki Rasûlullah kolay ve müsamahalı bir dinle gönderilmiştir. 3- Müsteftî en güvenilir ve vera sahibi âlimi araştırır ve onun fetvasını alır. 4- Soru soran üçüncü bir âlimden fetva ister ve bu yeni fetva önceki hangi fetvaya muvafakat ederse onu alır. 5- İki fetvadan dilediğini almakta muhayyerdir. Soru soranı racih görüş hakkında araştırma yapmakla mükellef kılan İbnü's-Salâh'ın genel olarak üçüncü maddeyi benimsediği görülmektedir. Muhtelif iki fetva hakkında araştırmayı gerekli gördüğü bu meselenin, yukarıda birkaç ehil müftü bulunduğu bizzat onlar hakkında araştırma yapmaya gerek görmediği şeklindeki meseleden farklı olduğunu belirtir. Zira orada henüz fetva, müftüden sadır olmamışken burada sadır olmuş ve teâruz meydana gelmiştir. İbnü's-Salâh'ın açıklamalarına göre çeşitli durumlara göre diğer fetvalarla da amel edilebilir. Şöyle ki güvenilir müftünün tespiti mümkün olmazsa üçüncü bir müftüye gidilir, onun fetvası ilk iki müftünün görüşünden hangisine uyarsa dördüncü maddeye uygun olarak onunla amel edilir. Bununla sonuç alma imkânı olmazsa mubahlığı değil, mahzurluyu gerektiren birinci maddeye muvafık fetva ile amel edilmelidir. İbnü's-Salâh bütün şartların eşit olması halinde beşinci madde gereği müsteftînin muhayyer bırakılacağını belirtir. Nadir rastlanması ve zaruret bulunması hasebiyle bu son görüşe meylettiğini vurgular.¹⁰⁰

İbnü's-Salâh'ın teâruz eden fetva karşısında müsteftînin görüş tercihi öncelikle müftü veya fetvanın niteliği gibi açılardan hareket etmeyi önermesi soru sorana doğrudan fetva seçme hususunda inisiyatif tanımadığı şeklinde anlaşılabilir. Nitekim bunlarla sonuç alınamazsa son ihtimal olarak muhayyerliği uygun görmesi ve bunu da nadir rastlanma ve zaruretle gerekçelendirmesi inisiyatif noktasındaki tespitimizi desteklemektedir. İbnü's-Salâh'ın muhayyerlikten hemen önce birinci madde gereği zor ve ağır görüşün alınacağını söylemesi, kolay olanın alınacağı noktasında sesiz kalması mukallidlerin her daim kolay olanın alınarak dinin oyun ve eğlence haline getirileceği endişesine dayanmaktadır. Buna göre onun, bu tavrı almasında ihtiyatının belirleyici olduğu söylenebilir. Müsteftînin mezhep bağlılığı kısmında açıklandığı üzere mezhep değiştirenlerin cezalandırılacağı şeklindeki tartışmada bu ihtiyattan kaynaklanmaktadır. Bu endişeye rağmen dinin maksadının zorlaştırmak değil de kolaylaştırmak olduğu nazarı dikkate alınmalıdır.¹⁰¹ Böyle bir durumda çatışan fetvalar delilin kuvvetli olması cihetinden tercihe tabi tutulmalıdır. Buna rağmen bir karara varılamazsa kolay olanın alınmasının dinin maksadı açısından daha isabetli olacağı kanaatindeyiz.

¹⁰⁰ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, 164-165.

¹⁰¹ Yaman, *Fetva Usûlü*, 155.

2.2.5. Fetvanın Müsteftî Açısından İlzam Edici Olması

İbnü's-Salâh ilkesel olarak fetvanın, ilzam edici olmadığını belirtir.¹⁰² Diğer yandan Sem'ânî'ye¹⁰³ dayanarak şu üç durumda fetvanın bağlayıcı olduğunu vurgular: 1- Müsteftînin, kendisini verilen fetva ile sorumlu kılması. 2- Kişinin fetva ile amel etmeye başlaması. 3- Müsteftînin, fetvanın sahih ve hakikat olduğuna dair bir his taşıması ki İbnü's-Salâh'ın tercihi bu yöndedir.¹⁰⁴ Bu görüşü evla addetmesinde -her ne kadar kendisi zikretmese de- "Fetvayı kalbine sor."¹⁰⁵ hadisinin belirleyici olmuş olması kuvvetle muhtemeldir.

İbnü's-Salâh, detaya girerek değişen durumlara göre yeni bazı görüşlerle amel edilebileceğini söyler. Buna göre başka bir müftü bulunmazsa mevcut müftünün verdiği hüküm bağlayıcı olur. İbnü's-Salâh, bu durumda zikri geçen üç görüşün işlevsiz kalacağını belirtir. İki müftü bulunması halinde soru soran için ilmi en fazla ve daha güvenilir olan müftünün fetvası bağlayıcı olur. Ya da kadı/hâkimin görüşüyle hüküm veren müftünün fetvası bağlayıcı olur.¹⁰⁶

2.2.6. Fetva Talebi ve Sorunun Tekrarlanması

İbnü's-Salâh müsteftînin bizzat kendisinin fetva talebinde bulunabileceği gibi onun yerine bir başkasının da fetva isteyebileceğini söyler.¹⁰⁷ Fetva istenen hâdisenin tekrarlanması karşısında müsteftînin tekrar fetva istemesi ile alakalı iki görüş olduğunu belirtir. Birincisine göre yeniden müftüye gidip fetva isteyebilir. İbnü's-Salâh'ın esah dediği diğer görüşe göre ise fetva istemeye hacet yoktur. Zira aksi bilinmedikçe müftünün ilk görüş üzere olduğu kabul edilir.¹⁰⁸ İbnü's-Salâh, eserin başka bir bahsinde müftülerin çeşitli hallerine temas ettiği sırada bu meseleyi soru soran açısından değil müftü açısından değerlendirmeye alır. Buna göre müftü aynı olayla karşılaşsa ilk görüşünü deliliyle birlikte hatırlıyorsa onunla fetva verir. Aksine hatırlamıyorsa tekrar ictihad etmelidir.¹⁰⁹

2.2.7. Müsteftînin Müftüye Karşı Edebli Davranması

Sâil, fetva istediği müftüyle edep dairesi içinde diyalog kurmalı; onu incitecek ima ve ifadelerden sakınmalıdır. İbnü's-Salâh'ın dediği gibi müsteftî eliyle müftünün yüzüne doğru bir işarette bulunmamalıdır. Onu incitici bir şekilde, "Bu konuda senin imamın Şâfiî'nin görüşü şu şekildedir." gibi bir söz sarf etmemelidir.¹¹⁰ Müftü ayaktayken veya kalbini meşgul eden yorgunluk,

¹⁰² İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, 106. Ayrıca bk. Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukî İslamiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1985), 1/253.

¹⁰³ Ebu'l-Muzaffer Sem'ânî, *Kavâti'ü'l-edille fi'l-usûl* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1997), 2/358.

¹⁰⁴ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, 166.

¹⁰⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 29/553; Dârimî, *es-Sünen*, "Buyû", 2.

¹⁰⁶ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, 167. Ayrıca bk. Bağdâdî, *el-Fakih*, 2/386; İbn Kayyim, *İ'lâm*, 4/203.

¹⁰⁷ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, 168.

¹⁰⁸ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, 167.

¹⁰⁹ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, 117.

¹¹⁰ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, 168.

endişe vb. bir durumla karşı karşıya olduğu vakit ona soru sormamalıdır. Bulduğu yerde birden fazla müftü varsa en yaşlı ve bilgili müftüden başlayarak soru sormalıdır. İbnü's-Salâh bu çerçevede Saymerî'nin ifadesine atıfta bulunarak onun kendi mefkuresindeki yerine dair açık bir mesaj vermiş olur.¹¹¹

2.2.8. Müsteftinin Delil İstemesi

İbnü's-Salâh soru soranın, müftüden hüccet istemesinin uygun olmadığını belirtir. Onun ifadelerine göre soru soran gönlünün rahatlamasını istiyorsa fetvayı kabul ettikten sonra hücceti sorabilir. Diğer yandan İbnü's-Salâh, Sem'ânî'ye (ö. 489/1096)¹¹² atıfla müsteftinin, müftüden fetva istemesinin önünde herhangi bir engel olmadığını dile getirir. Bu itibarla delil katî olduğunda müftü onu zikretmeli, değilse müsteftî icthad bilgisinden yoksun olduğundan zikretmeye gerek yoktur.¹¹³ İbnü's-Salâh'ın, müftünün delil zikretmesi gerektiği şeklindeki buradaki tavrının, meseleyi müftü açısından ele aldığı yukarıdaki tavrından daha keskin olduğu anlaşılmaktadır. Zira orada müftünün katî delil zikretmesinin güzel olduğunu vurgulamıştı.

Bu ifadelerden ve yukarıda yaptığı değerlendirmelerden anlaşıldığı kadarıyla İbnü's-Salâh, delilin icthadî sayıldığı durumlarda müsteftî açısından âlim-câhil ayrımı yapmaz. Nevevî'nin nakline göre Saymerî böyle bir ayrım yaparak, câhile hüccet getirmenin gerekli olmadığını, müsteftînin âlim olması halinde hüccet zikretmenin zorunluluk arz ettiğini belirtir.¹¹⁴ Aslında İbnü's-Salâh nazarında da böyle bir ayrım olduğu söylenebilir. Zira onun soru sorana delil aktarmayı gerekli görmeme fikrini bilhassa icthadî meselelerde tartışması sâilin icthad bilgisinden yoksun olmasıyla ilişkilidir. Buna göre İbnü's-Salâh'ın, müctehid olmamakla birlikte icthadî meseleleri anlayabilecek ölçüde ilim sahibi olan müsteftîye delil zikredilmesi gerektiği görüşünde olduğu anlaşılmış olur.

SONUÇ

İbnü's-Salâh, güçlü bir Şâfiî mezhebi mensubu olmasına rağmen taassup sahibi değildir. Müftü açısından uyulması gerekli kuralların ele alındığı bölümde İbnü's-Salâh'ın, sadece fetva bağlamındaki kuralları zikrettiği görülmektedir. Yani o, bizzat müftünün şahsıyla ilgili meselelere değinmemiştir. Örneğin fetvanın kabulü açısından önem arz eden müftünün güzel elbise giymesi, güzel ahlak sahibi olması vb. diğer hususlara¹¹⁵ temas etmemiştir. Bu itibarla İbnü's-Salâh'ın fetva âdâbını müftünün fetva verdiği sırada fetva açısından özen göstereceği hususlar kabilinden değerlendirdiği söylenebilir.

¹¹¹ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, 169.

¹¹² Sem'ânî, *Kavâtrî*, 2/357.

¹¹³ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, 171.

¹¹⁴ Nevevî, *Âdâbu'l-fetvâ*, 64.

¹¹⁵ Müftünün güzel elbise giymesi vb. meseleler hakkında bk. Karâfî, *el-İhkâm*, 253; Yaman, *Fetva Usûlü*, 239; İbrâhim, *el-Fetvâ*, 479; Aşkar, *el-Fütvâ*, 60-63.

Fetva âdâbı konusunun, İbnü's-Salâh tarafından hem müftü hem de müsteftî açısından bağımsız iki başlık altında ele alınması dikkat çekicidir. Bir diğer ifadeyle fetva âdâbını sadece müftü eksenli değil, müsteftî eksenli olarak da değerlendirmiş, böylelikle meseleye verdiği önemi izhar ettirmiştir. Bu itibarla bu durum kendisi açısından bir meziyet olarak nitelenebilir. Zira müşahede ettiğimiz kadarıyla pek çok müellif, müsteftî ile ilgili meseleleri müstakil olarak değil, genel fetva âdâbı bağlamında ele almaktadır.

İbnü's-Salâh kısmî bazı konuları gerek müftü gerekse müsteftî açısından ayrı ayrı ele almış, ancak herhangi bir çelişki veya karışıklığa meydan vermemiştir. Onun, okuyucu tarafından çelişki gibi görülebilecek yerlerin aslında öyle olmadığını ifade etmesi son derece dikkatli bir şahsiyet olduğuna yorumlanabilir.

İbnü's-Salâh'ın meseleleri müsteftî açısından ele aldığı bölümde müftü-müsteftî ilişkisi, fetvaların ve mezheplerin bağlayıcılığı gibi taklid dönemi konularında¹¹⁶ değerlendirmeler yapması ve kalem oynatması bu yöndeki tartışmalara temel oluşturduğunu göstermektedir.

İbnü's-Salâh, meseleleri tartışmacı bir üslupla ele almıştır. Bu çerçevede muhtelif görüşlere temas ettikten sonra kendi tercihini açıklamıştır. Kimi meselelerde bir görüşü tercihle yetinmemiş, değişen durumlara göre tercih etmediği diğer ve yeni bazı görüşlerin benimsenebileceğini dile getirmiştir. İbnü's-Salâh'ın bu tavrı fetva faaliyetinin, değişimin öncüsü olduğu yönündeki sözleri haklı çıkarmaktadır. Nitekim bizzat kendisinin de müftünün müsteftî için kullanacağı lafızlar bağlamında maslahat ve şartlara göre bu sözlerin değişebileceğini ifade etmesi bu minvalde değerlendirilebilir.

İbnü's-Salâh'ın zikrettiği bazı kuralların güncelliğini yitirdiği görülmektedir ki değişen hayat şartlarında bunun olağan bir durum olduğu aşıkardır. Bu bağlamda araştırmacılar, İbnü's-Salâh vb. âlimlerin değerlendirmelerinden istifade ederek yeni ihtiyaçlara göre kuralları tekrar gözden geçirmelidir. Ezcümle bu yöndeki çalışmalara hazırlık ve destek mahiyeti taşıyan çalışmamızın ilgili fıkıh edebiyatına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Hanbel, Ahmed b. Muhammed. *el-Müsned*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1995-2001.
- Aslan, Mehmet Selim. "İctihad ve Fetva Faaliyetlerinde Olası Sonuçların Dikkate Alınması (İ'tibâru'l-Meâlât)". *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*. 27 (2016), 183-218.
- Aşkar, Muhammed Süleyman. *el-Fütyâ ve menâhicü'l-iftâ*. Kuveyt: Mektebetü'l-Menâri'l-İslâmiyye, 1976.
- Atar, Fahrettin. "Fetva". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12: 486-496. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

¹¹⁶ Bu tartışmalar için bk. Pehlul Düzenli, "Allame Kevseri'nin Fetva Usulü Anlayışı", *Uluslararası Düzceli M. Zahid Kevseri Sempozyumu*, 2007, 416-417.

- Atar, Fahrettin. "İftâ Teşkilâtının Ortaya Çıkışı". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 3 (1985), 19-48.
- Bayder, Osman. "Hanefî Fetva Usulü Literatürü ve Bedreddin eş-Şuhâvî'nin 'et-Tirâzu'l-Müzheb' Adlı Fetva Usulünün Değerlendirilmesi". *Bilimname*. 29 (2015), 211-229.
- Bayındır, Abdülaziz. "Âdâb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukukî İslamiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1985.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâil. *Sahîh*. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1993.
- Çeker, Orhan. "İfta ve Bir Fetva Defteri Örneği". *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 6 (1996), 35-54.
- Dağcı, Şamil. "Din İşleri Yüksek Kurulu Kararlarına Fetva Konseptinde Bir Yaklaşım". *Diyanet İlmî Dergi* 38/4 (2002), 5-20.
- Dârimî, Abdullah b. Abdurrahman. *es-Sünen*. Riyad: Dâru'l-Muğnî, 2000.
- Debûsî, Ebû Zeyd Abdullah. *Takvîmu'l-edille fî usûli'l-fıkh*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2001.
- Düzenli, Pehlul. "Allame Kevseri'nin Fetva Usulü Anlayışı". *Uluslararası Düzceli M. Zahid Kevseri Sempozyumu*. 2007, 415-435.
- Ebû Dâvud, Süleyman b. el-Eş'as. *es-Sünen*. Dımaşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009.
- Ebû'l-Fidâ, İmâdüddin İsmâil. *el-Muhtasar fî târihi'l-beşer*. Kahire: el-Matba'atü'l-Huseyniyeti'l-Mısıriyye, 1907.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid. *el-Mustasfâ min 'ilmi'l-usûl*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1997.
- Hâkim en-Nisâbü'rî, Muhammed. *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002.
- Hallaq, Wael B. "Tarihi Gelişim Sürecinde Sünnî Hukuk Teorisinde İfta' ve İctihad". *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. çev. Şükrü Selim Has. 13 (2002), 357-369.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ahmed b. Ali. *el-Fakîh ve'l-mütefakkîh*. Riyad: Dâru İbni'l-Cevzî, 1996.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ahmed b. Ali. *Târîhu Bağdâd*. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2001.
- Hudârî, Muhammed. *Usûlü'l-fıkh*. Mısır: el-Mektebetü't-Ticâreti'l-Kübra, 1969.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emin. *Mecmûatu resâili İbn Abidîn*. y.y: Dâr Saadet, ts.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emin. *Reddül-muhtâr 'alâ'd-Dürri'l-muhtâr*. Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1992.
- İbn Hamdân, Ahmed. *Sıfatu'l-fetvâ ve'l-müftî ve'l-müsteftî*. Dımaşk: el-Mektebü'l-İslâmî, 1380.
- İbn Kayyim, Muhammed b. Ebû Bekir el-Cevziyye. *İ'lâmu'l-muvakkî'in 'an Rabbi'l-âlemîn*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1996.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah. *Sünen*. Beyrut: Dâru'l-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009.
- İbn Nuceym, Zeynüddin. *el-Bahru'r-râik şerhu Kenzi'd-dakâik*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997.
- İbn Teymiyye, Takıyyüddîn. *el-Fetâvâ'l-kübrâ*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1987.
- İbnü'l-Esîr, İzzeddîn. *el-Kâmil fî't-târîh*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1987-2003.
- İbnü's-Salâh, Ebû Amr. *Edebü'l-müftî ve'l-müsteftî*. Medine-Beyrut: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem-Âlemü'l-Kütübe, 1986.
- İbrâhim, Muhammed Yüsrî. *el-Fetvâ ehemmiyetuhâ, davâbituhâ, âsârühâ*. Medine, 2007.
- Karadâvî, Yusuf. *el-Fetvâ beyne'l-indibât ve't-teseyyüb*. Kahire: Dâru's-Sahvâ, 1988.
- Karâfî, Ebu'l-Abbas. *el-İhkâm fî temyizi'l-fetâvâ 'ani'l-ahkâm ve tasarrufâtü'l-kâdî ve'l-*

- imâm*. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1995.
- Karâfî, Ebu'l-Abbas. *Şerhu Tenkîhi'l-fusûl*. Mısır: Şirketü't-Tibâ'ati'l-Fenniyyeti'l-Müttehîde, 1973.
- Karaman, Hayreddin. *İslâm Hukuk Tarihi*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2004.
- Karaman, Hayreddin. *İslam Hukukunda İctihad*. İstanbul: İFAV, 1996.
- Kâsimî, Muhammed Cemaleddin. *el-Fetvâ fi'l-İslâm*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1986.
- Mekkî, Muhammed b. Ali. *Davâbitü'l-fetvâ*. İskenderiyye: Dâru'l-Furkân, 1418.
- Nemle, Abdulkerim b. Ali. *el-Mühezzeb fî 'ilmi usûli'l-fikhi'l-mukâran*. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1999.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ. *Âdâbu'l-fetvâ ve'l-müftî ve'l-müsteftî*. Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1988.
- Semerkandî, Alaeddin Muhammed. *Mîzânü'l-usûl fî netâici'l-'ukûl*. Devha: Matâbi'u'd-Devha'l-Hadîsiyye, 1984.
- Sem'ânî, Ebu'l-Muzaffer. *Kavâti'u'l-edille fi'l-usûl*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1997.
- Suyûtî, Celâleddin. *Edebü'l-fütyâ*. Kahire: Dâru'l-Afâki'l-Arabiyye, 2007.
- Sübkî, Ebû Nasr Tâceddîn Abdulvehhâb b. Ali. *Tabakâtu's-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*. Dâru Hicr: Kahire, 1992.
- Şahin, Osman. *Fetvâ Âdâbı*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016.
- Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman. *el-Mu'cemü'l-evsat*. Kahire: Dâru'l-Harameyn, 1995.
- Tirmizî, Ebû İsa. *Sünen*. Şirketü Mektebeti ve Matba'ati Mustafâ el-Bâbî, 1962.
- Ukberî, Ebû Ali. *Risâle fî usûli'l-fikh*. Kuveyt: Mektebetü's-Şuûni'l-Fenniyye, 2010.
- Yaman, Ahmet. *Fetva Usûlü ve Âdâbı*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2017.
- Yaman, Ahmet. "Güncel Bazı Örnekleri Bağlamında Fetvada Kaynak ve Yöntem Sorunu". *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 28 (2009), 7-16.
- Zuhaylî, Vehbe. *Usûlü'l-fikhi'l-İslâmî*. Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1986.